

TERRORN

OCH DEN TOTALITÄRA STATEN

Av d:r rer. pol. OTTO FRIEDLAENDER, Stockholm

TERROR kan komma till användning i mycket olika situationer. Men orsakerna till terrorn äro alltid osäkerhet och fruktan hos dem, som utöva den; därpå beror också ofta måttlösheten i åtgärderna. Dessutom är terrorn tekniskt sett möjlig endast där det saknas en fast rotad etik eller respekt för de lagar, som omgärda den enskildes frihet, eller en minoritet som tänker annorlunda. Terrorn kommer därför framförallt till användning i diktaturstater eller under revolutionära tider. Den totalitära staten erbjuder, oberoende av vilken politisk samhällsdoktrin som tillämpas, särskilda möjligheter att utöva politisk terror tack vare den moderna koncentrationen av tekniska tvångsmedel och de enskilda individernas förstärkta ekonomiska och sociala beroende av staten. En sådan stats egentliga mål är att samla och utöva makten ovanifrån, att bryta de underlydandes vilja, i nödfall ända till gränsen för utplåning av den enskildes existens. Terrorn innebär som begrepp, att man förnekar individens rätt till frihet och de styrandes skyldighet att lyda några lagar, om de så ha stiftat dem själva.

Den totalitära staten söker därför inte bara efter faktiskt uppträdande motståndare utan också efter sådana, som de bannlyser av moraliska skäl. Den systematiska terrorn, den som samlar och använder den politiska makten ovanifrån, är något helt annat än den individuella terror, som de s. k. »terroristerna» under tsar-tiden utövade, eller den med masspsykos besläktade terror, som kan komma till uttryck i vissa bestämda situationer. Redan Robespierre försvarade 1794 sin terrorlag inför konventet med orden: »För att fastslå, vilka som äro fiender till fosterlandet, räcker det att identifiera dem: det som fordras är inte bestraffning utan utrotning.» Här framträder inte bara den destruktionsstendens, som karakteriserar varje slag av terror, utan här uttalas också den generella förkastelsesdom, den dom på förlust av alla rättigheter

för en bestämd befolkningsgrupp, som är så typisk för den politiska terrorn.

Något liknande skrev Lazis, en ledande tjekist, i Izvestia den 23 augusti 1918: »Ni skola under processen inte söka efter fällande anklagelsepunkter, som fastslå, att den anklagade förbrutit sig mot sovjeterna i ord eller gärning. Er första plikt är att fråga honom vilken klass han tillhör, vilken härstamning han har, vilken utbildning han äger och vilket yrke han utövar. Dessa frågor skola bestämma den anklagades öde.»

Terrorns generella och systematiska karaktär utesluter ingalunda en skenbar slumpmässighet, som tvärtom hör till »systemet». Terrorn inriktas inte bara på bestämda personer, inte ens på vissa grupper av befolkningen, som stämplas som »fosterlandsförrädare», »mindervärdig ras», »Untermenschen», »reaktionärer», »röda» eller liknande. Den söker tvärtom sina offer överallt, för att därigenom framkalla en allmän känsla av osäkerhet, inge varje individ ett obestämt skuldmedvetande och så försvaga hans motståndskraft och göra honom mottaglig för terrorn på dess första stadium, som bäst kan betecknas med uttrycket »milt våld». Detta »milda våld» har till exempel i Tredje riket framförallt kommit till användning på arbetsplatsen. Sålunda behärskades Neptunwerken i Rostock, som sysselsatte 3,000 arbetare, av 50 nazister. Nazisterna återfunnos på alla nyckelposter, från personalbyrån till förmansposterna. De bestämde över alla socialfrågor, över fritidens användning och permissionsfrågor, de voro skiljedomare i alla tvister på arbetsplatsen, de ådömde straff vid försen ankomst, och de utvalde kandidater till kurser för vidareutbildning och liknande meriteringsmöjligheter. De hade med andra ord arbetarens väl och ve på arbetsplatsen i sina händer, de kunde uppamma gunstlingar och de kunde trakassera andra intill det outhärdligas gräns.

När man kom från arbetsplatsen hem till familjen kunde man aldrig säga: »My home — my castle». Kvartersvakten, som svarade för ungefär 3—4 hus eller omkring 100 personer, och cellvakten, som stod över honom och hade uppsikt över cirka 7—8 kvartersvakter och därmed över 800—1,000 personer, utforskade noga varje enskild hyresgästs inställning, utkvitterade avgifterna till partiet och fingo därigenom en överblick över vars och ens villighet att understödja NSDAP samt samlade också in alla offentliga frågeformulär o. l. Man var alltså utlämnad till dem på ett helt annat sätt än fallet var vid den beryktade kontroll, som

i flera andra stater (t. ex. Frankrike, det gamla Österrike och Tjeckoslovakien) utövades genom portvakten. Partiuppsyningsmännen hade också medbestämmanderätt i frågor rörande lägenheterna och friläggning av bostadsutrymme. Luftskyddet övade ytterligare uppsikt, och det gick så långt, att man under kriget inte kunde lämna hemorten utan luftskyddsvaktens tillstånd. Allt som försiggick kontrollerades, och vid de otaliga insamlingsaktionerna prövades offervilligheten, och svarta listor gjordes upp över dem, som då höllo fast om pungen.

Tvångshushållningen gav de på beklädnadsnämnden anställda medlemmarna av de nationalsocialistiska kvinnoorganisationerna tillfälle att skilja mellan får och getter vid tilldelningen av varor. Även vid nödhjulsarbetena och liknande inrättningar funnos rika möjligheter att låta den enskilde känna sitt beroende av parti-representanternas goda vilja. Detsamma gällde för yrkesorganisationer och korporationer, där medlemskap var obligatoriskt och vilka dirigerades enligt följande principer.

»Säkerhetspolisens» maktfullkomlighet avspeglades bäst i den fruktan befolkningen hyste för ett oväntat besök i gryningen, i spionsystemet på gator, torg och arbetsplatser, som till och med bedrevs med ens egna barn som agenter, sedan de i Hitlerjugend uppfostrats till systematisk övervakning av sina föräldrar och lärare.

Utan medlemskap i någon av de nationalsocialistiska organisationerna var det ganska svårt att skaffa de ekonomiska medlen för uppehållet. Den sociala undantagsställning, som de nationalsocialistiska funktionärerna och framförallt elitkåren som t. ex. SS innehade, skapade nya värderingsmått och utövade samtidigt ett tryck på i synnerhet de »Miesmacher und Kritikaster», som även press, film och framförallt radion mycket entydigt uttalade sina förbannelser över.

Men helt annorlunda och mycket värre blev det, när människan ur det »milda våldets» händer råkade in i den *fysiska terrorns* egentliga *apparatur*. Den vägen kunde helt oskyldiga få vandra till följd av angiveriet och ibland på grund av flagellantsystemet, som i de mest olika former just genom sin oberäknelighet hör till terrorns typiska hjälpmedel. Behandlingen i fängelserna, förhören med deras andliga och fysiska tortyr (nattliga och ofta oavbrutna långförhör, pinande bågglamplykt, riktat mot den anklagade, andlig tortyr genom hänvisning till de anhörigas öde och även fysisk misshandel enligt den s. k. »tredje graden») äro så allmänt kända

följdföreteelser till polisterrorn, att de inte behöva beskrivas i detalj. Likaså äro händelserna i koncentrationslägren inklusive gaskamrarna och andra likvideringsställen såväl som excesserna i Arbetstjänsten och vid tvångsarbetena numera så kända, att man inte behöver gå närmare in på dem. Man måste alltid hålla i minnet vad hela detta system betydde för dem, som fingo genomlida det, även när de överlevde plågorna. När de släpptes ut, tvingades de att underteckna en förklaring, att intet ont hade vederfarits dem, och de höllo till och med som flyktingar i utlandet ofta fast vid detta påtvingade tystnadspåbud. De fruktade den stora spindelns vittfamnande armar, som spunnit sitt bruna nät över nästan hela världen med hjälp av en jättelik spionapparats rikliga penningtillgångar och en villig femte kolonn. Det hör till varje politisk frälsningsreligions väsen, att den i rikaste mått kan räkna med sådana frivilliga tillskyndare.

När exemplen på terrorns mekanism här framförallt ha hämtats från Tredje rikets värld, så har detta icke skett därför att terrorismetoderna på andra håll äro mindre hemska, utan därför att terrorn ingenstädes fungerat så systematiskt och så fruktansvärt som i det rike, där »undersåtarna» disciplinerats av den preussiska militarismen och fått lära, att med kropp och själ underkasta sig den hänsynslösaste drill och nu till på köpet för-lamats av en allmänt utbredd fruktan, så att de, som kände till något om terrorn, föredrogo att tåga för att inte själva råka i dess våld. Senare, när Tyskland ockuperades, kunde därför många sanningsenligt förklara, att de inte hade vetat något eller i varje fall mycket litet om vad som försiggick i deras närhet, ehuru somliga kanske gjorde det av fruktan för att annars betraktas som moraliskt medskyldiga.

Terrorn i Tredje riket var särskilt fruktansvärd, därför att man inte nöjde sig med att använda den till att stämpla regimens fågel-fria »motståndare» utan också med hjälp av övermänniskomoralen ställde »Untermenschen» utanför lagarna, ja till och med *i princip berövade dem varje anspråk på människovärde*. Himmler förklarade själv år 1943 att medlemmarna av de undertryckta folken i öster samt judarna endast kunde betraktas som »människoboskap», och att man därför vid tvångsarbetena inte behövde ta några hänsyn till tvångsarbetarna utan endast hade att se till, att arbetsuppgiften fullgjordes. Alltså ett teknokratiskt system i dess omänskligaste konsekvens, värre än slavarbetet i någon annan totalitär stat sedan faraonernas tid.

Exekutorerna av denna hänsynslösa terror rekryterades från de mest olika befolkningsklasser men voro för det mesta knutna till det härskande partiet eller stodo åtminstone i något slags subordinationsförhållande till det. Konzentrationslägerfångarnas öde anförtroddes bland partimedlemmarna framförallt åt dem, som tillhörde någon av de olika säkerhetsorganisationerna, från Gestapo till den så kallade säkerhetstjänsten inom SS. Det rör sig här om en grupp på cirka 100,000 personer, av vilka en del voro så kallade »gamla kämpar» från gatustriderna 1933, d. v. s. slagskämpar ur politikens undre värld. Andra, t. ex. medlemmarna av SS, kommo däremot från de så kallade bildade klasserna och hade till stor del kommit med i SS därför att urvalssystemet inom Hitlerjugend automatiskt förde dem in på denna bana, om föräldrar eller andra inte reste motstånd. Dessa människors verksamhet i koncentrationslägren var ett mellanstadium, som de skulle använda för att visa sin »beredskap» och hänsynslöshet. Nazismens amoralitet företedde liksom all kollektivmoral bilden av en skala, som sjönk från de aktivaste, mest inflytelserika skikten av ledare till den enkle medlemmen, som ville utmärka sig och som i den närmast överordnades välvilja såg sitt eget samvetes dom. När det gavs prygel, slog somliga ihjäl sina egna ressentiment från det förflutna, medan andra övade misshandel för att visa sig som energiska karriärister. Många voro berusade, medan några deltog av ren sadism. De senares antal var inte heller så litet, ty bödelsvärven söktes antingen av råa typer, som helt saknade förmåga att sätta sig in i offrens lidanden — som alltså ägde de asociala råhet och känslolöshet — eller sådana människor, som ville dölja sin inre tomhet för sig själva (t. ex. infantila eller driftsmässigt abnorma). Vanligast var råhet under alkoholpåverkan. Många uthärdade visserligen inte i längden sina egna ogärningar, och hospitalens privatavdelningar voro fyllda av unga SS-män, som genom svårartade ångesttillstånd fingo lida av minnena från de handlingar de beordrat eller utövat.

Till de värsta plågoandarna hörde de s. k. *Kapos*. Ordet lär komma från italienskan men kan också vara en förkortning av *Kasernpolizei*, och betecknar den grupp av vaktmanskaper, som togs ut bland de gamla fångarna för att utföra lägre tjänster. Därvid användes kriminella fångar, ofta även sexualförbrytare med en ljusröd vinkel på fångdräkten, vidare långtidare, delvis politiska fångar, som blivit tjänstevilliga redskap, liksom också sådana människor, som i väntan på döden ville köpa sig livet på detta sätt.

Mestadels förgäves, ty sedermera fingo de dela sina pinooffers öde. Det är fruktansvärt men med sanningen överensstämmande, att även landsmän till förtryckta folk såsom ukrainare, balter, polacker och t. o. m. judar funnos bland dessa Kapos. Detta visar endast, att det i vissa lägen går att göra vad som helst av människor, oberoende av deras härkomst, om de inte ha en stor moralisk fasthet, eller om de hämningar bortfalla, som ge kulturmänniskan hennes prägel. I boken »De dödsdömda vittna», som utgetts av Gunhild och Einar Tegen, finnas exempel härpå, som skulle kunna fullständigast lika slående som nedslående genom samtal med förutvarande koncentrationslägerfångar.

Hur inverkade detta system på offren? Det berodde på hurdana offren voro. Det fanns politiska offer, som man försökte isolera och »omskola», d. v. s. göra kapitulationsberedda, och bland dem fanns det många, som hölls uppe just tack vare styrkan av sin politiska övertygelse i de svåraste ögonblicken. Värre var det för dem, som blivit offer för en hämndeakt. De voro ofta mindre politiskt skolade och saknade därför den rätta orienteringsförmågan inför allt som drabbade dem. Offren för personliga eller politiska hämndeakter utsattes för den hemskaste och mest förnedrande tortyren. Ett välbekant fall är förre ledamoten i preussiska lantdagen Ernst Heilmann, som tvangs att gå på alla fyra och skälla som en hund; han blev vansinnig och dog efter ett par år. Många andra politiska fångar drevs långsamt i döden inom fånglägren. Det var de s. k. »Natt-och-dimma»-fångarna, benämnda efter den »Natt-och-dimma»-förordning, som utfärdades under Hitlerregimens sista år. Norrmannen Hans Cappelen skildrar i boken »Vi ga oss ikke» dessa offers tragiska öden; endast ett fåtal av dem fingo återvända till livet. Till dessa döds kandidater hörde icke alla de mest framstående, enär man sparade många för att vid behov kunna bruka dem som gisslan eller bytesobjekt. Likaså sparade man på arbetslavarna, som hölls under sträng uppsikt dels i läger, dels i arbetstjänst, och som underkastades den värsta polis- och kasernordningens traditionella bevakningsmetoder. Sämst var det dock för judar och zigenare, som undgick en snabb utrotning endast om man ansåg sig kunna begagna deras arbetskraft. Många av dem, som blevo vid liv, voro alldeles förstörda människor, s. k. »muselmän», som förslöade irrade omkring i lägren. I och med att ett maximum av avtrubning inträtt, förlorade terrorn delvis sin effekt.

De använda metoderna åsyftade medvetet offrens fullständiga

underkastelse, brytandet av deras vilja. Att sprida osäkerhet om deras kommande öde, att beröva individerna varje utsikt till rättslig talan, att alltid påminna om deras egen och närståendes livsfara och beröva dem all känsla för sitt eget människovärde, det hörde till praxis. Redan inspärrandet i ghettot eller lägret förde med sig en isolering från miljön och måste i och med detta skapa känslor av hjälplöst beroende, som upphävde alla det normala livets värdenormer. Emellanåt utvecklades under denna isolering en solidaritet mellan offren, som var enormt stark, men det kunde också inträffa utbrott av omätlig egocentricitet, när svälten rasade eller när man fruktade gasning eller förintelse på annat sätt, i dessa dödens väntrum. Stämningen bland dessa människor var lika ytterlighetsbetonad som deras belägenhet, endast ett steg skilde det ädlaste från det mest infernaliska, och i vilken riktning steget gick berodde ibland på den som gick i täten eller eljest på plågoandens karaktär. Ingenting kunde beräknas i förväg, som i det normala livet.

Förhören och ankomsten till lägren föregingos av skrämsel; »entrén», varvid vaktmanskapet gjorde frikostigt bruk av piskor och knytnävar, skulle ge den första avgörande chocken. Miss-handeln vid förhören, ofta förenade med vidriga sadistiska excesser av berusade våldsverkare, svarade för resten, medan under-näring och bostadslokaler försvagade den kroppsliga försvarsstyrkan, och den enskilde gjordes till ett viljelöst redskap, orörlig i ledet, genom exercis och straffexercis efter den preussiska kaser-nens mönster. Ett särskilt medel att nedsätta individen i hans egna ögon var vanställande rakning av huvud- eller t. o. m. kroppshåren (»för att du ska bli deprimerad», sade en fångvaktare). Av samma slag voro vissa arbeten, såsom när man med förkärlek lät andligt högre stående personer utföra speciellt vidriga latrin- eller begravningsysslor. Det märkvärdiga kunde då inträffa, att människor till synes glömde sitt förflutna och så inriktade sig på de nya uppgifterna, att de nästan uppfattade dem som vardagligt hantverk. En ungersk fabrikörsfru sade exempelvis: »Jag fick hela tiden sortera lik, och jag måste säga jag tyckte bäst om att de ännu var lite varma, ty då gick strumporna lättare av dem.» Det kusligt-groteska i sådana situationer överträffades dock i sådana fall där personer blevo tvingade att misshandla egna anhöriga eller sända dem i döden.

Det hela gick alltid ut på att övertyga den enskilde om hans hopplöshet och att kräva just sådant av honom, som han var mest

ohågad för. Man drog sig icke för att låta dödsoffren själva arbeta med begravnings- och kremationssysslor innan de mötte sitt öde. Plågorna förstärktes genom medel som egentligen syftade till att maskera proceduren, t. ex. högtalarmusik.

Vaktpersonalen tvang ofta fångarna att avstå från att förrätta naturbehoven och därigenom smutsa ner sig. Desto mer djuriskt offren betedde sig i den yttersta förtvivlan och avsigkommenhet, desto mer övertygades terroristerna om nyttan med deras utrottningsmetoder.

Det gällde alltså att utplåna fången som individ, så att hatet icke längre vände sig mot en människa utan mot ett anonymt kollektiv, vars medlemmar endast präglades av den etikett de buro. Ju längre avståndet blev känslomässigt, desto lättare gick miss-handeln. Fördenskull byttes ofta vaktpersonalen, och alla antydningar till mänskliga relationer mellan dem och offren beivrades ängsligt. Till denna mekanisering av alla förhållanden hörde också insövandet av varje samvetsoro genom den hemska fras, som fristog från alla samvetsyttringar: »Order är order, och tjänst är tjänst!»

Även mellan offren utplånades de personliga skillnaderna i högsta grad, även om nationella motsättningar kunde utveckla sig häftigt i lägerlivets trånga tillvaro, så snart de värsta terror-situationerna passerat. Det är välkänt, att man gärna använde fångar av en viss nationalitet som bödlar mot dem som tillhörde andra folk, och ju större de tidigare motsättningarna voro mellan två sådana grupper, desto lättare lyckades man härmed.

De starkaste, slugaste och mest hänsynslösa klarade sig bäst under dylika förhållanden, och denna urvalsprincip motsvarade fullkomligt de maktägandes önsknings, ty till vidmakthållandet av sitt system hade de lika litet användning för kroppsligt svaga som för själsligt motståndskraftiga. Psykoanalytikern dr Bettelheim har på ett förträffligt sätt analyserat sina erfarenheter i amerikanska tidskrifter: Offret kunde hävda sig psykiskt endast genom att betrakta verkligheten omkring sig såsom i viss mån överklig, d. v. s. undergå ett slags medvetandeklyvning. En liknande klyvning torde också ha förekommit hos många av bödlarna, som begingo de hemska ogärningar för att strax efteråt vara hjärtliga, t. o. m. sentimentala i umgänget med familjen eller vännerna. Just i detta fenomen visar sig tydligare än väl någon annan stans, att terrorn har till uppgift att anpassa både dem, som fås att arbeta för den, och dem, som den riktas mot, helt och

hållet efter sitt maskineri. Utplånandet av mänsklighet är terrorns viktigaste följdfeomen. Terrorn är en mekanism som skapar robotar och använder dem, var helst den är verksam. Därför föreligger ett så nära samband mellan den totalitära staten och terrorn. Maskinen måste fungera, människan måste tjäna den; sätter hon sig emot, så pressas hon in i tortyrens prokrustesbädd eller går till gaskamrarnas likgropar eller till andra avrättningsprocedurer. Medan slaveriets tidsålder ännu hade bruk för människan, därför att hon var ett viktigt arbetsinstrument, har maskornas kroppsarbete tack vare den moderna tekniken sett sitt rän- tabla arbetsområde begränsas, och så var det enklare för »herrefolket» att låta förintelseapparaturen spela genom utrotande och fördrivande en masse. Men även på andra håll, där den totala staten inte går så långt som i Tredje riket, är terrorns mekanism en mekanism för omänskliggörande genom att krossa viljorna, både hos bödlar och offer. Denna mekanism sättes i rörelse genom att en grupp människor är beredd att, höjd över alla lagar, i strävandena mot målet offra var och en, som inte gillar dem eller icke gagnar dem. *Totalitet är icke tänkbar utan terror — terror är icke effektiv utan totalitet.* Terrorn och det totalitära systemet är fram- och baksidan på uppsägningsbeviset till varje tanke på aktning för nästan och till den västerländska kultur, som är baserad härpå. Terror och totalitet bygger på att individen icke blott, såsom annars ofta nog är fallet, icke kan säga och göra vad han vill, utan på att han *måste göra och säga* vad han *icke* vill.

Denna grundtes om skillnaden mellan frihetens samhälle och den totalitära ordningen måste man alltid ha klar för sig, om man vill nå en sakligt motiverad bedömning av folkpsyket i båda dessa system. Den autoritära människotyp, som utvecklades i feodalis- mens era och som höll sig kvar längre i Europas östliga delar än i Västerlandet i övrigt, kan ha varit en viktig, medverkande faktor vid tillkomsten av den totalitära diktaturen med dess hier- arkiska pyramid. För den senares livskraft krävdes emellertid även andra faktorer: det kvasireligiösa behovet av en materiellt och psykiskt tryggad existens, samt den moderna människans allt större beroende av en lagstiftande och förvaltande stat. Men dessa båda faktorer äro samtidigt, när den totala staten en gång inrät- tats, fjättrar som förlamar all kritik, både egen och andras: Man tror på sin statsmetafysik därför att man är nödgad att tro på den, och därför att tvånget lätt föder vanan. Man måste skilja mellan skuldfrågan beträffande en totalitär stats tillkomst och

den skuldfråga, som gäller människornas beteende under dess välde. »Hjältar», d. v. s. människor som är starkare i sin vilja än förhållandenas tryck, har alltid utgjort undantag. Och de brukar med rätta äras fördenskull. Genomsnittsmänniskan, som sätter sin prägel på alla samhällsskikt, böjes i diktaturstaterna åt det håll, som den starkaste och effektivaste propagandans och terrorns tryck leder till. Terrorns mekanism är en förintelsemaskin, som utplånar all individualitet i den totala staten och i sista hand endast lämnar kvar en ringa återstod av frihet åt dem, som styra statens roder. Till dess även deras kraft förlamas och »revolutionen uppslukar sin egen avkomma».
